

SUİTDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	64-Aralık 2025 / 64-December 2025
Makale Bilgisi/ Article Info	Araştırma Makalesi / Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	29 Temmuz 2025 / 29 July 2025
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	20 Ekim 2025 / 20 October 2025
Atıf/Citation:	Öztürk, Z. (2025). Ekonomik Gerilemeye Edebiyattan Bir Cevap: Ahmet Midhat Efendi'nin Para Romanı ve Yeni İktisadi Kimliğin İnşası. Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi (64). 597-614
DOI:	10.35237/suitder.1753564
Benzerlik / Similarity: %	2

Ekonomik Gerilemeye Edebiyattan Bir Cevap:

Ahmet Midhat Efendi'nin Para Romanı ve Yeni İktisadi Kimliğin İnşası

A Literary Response to Economic Decline: Ahmet Midhat Efendi's Novel Para and The Construction of a New Economic Identity

Zeliha ÖZTÜRK*

Öz

Bu çalışma, Ahmet Midhat Efendi'nin Para romanını Osmanlı Devleti'nin geç dönem iktisadi kültürünün dönüşümü bağlamında incelemektedir. Edebiyat ile iktisat arasındaki ilişkiyi anlamak açısından özgün ve işlevsel bir örnek olan roman, okuyucuya iktisadi bir bilinç kazandırmak amacıyla yazılmıştır. Sulhi ve Vahdeti adlı birbirine karşıt kahramanların paraya bakışları ve iktisadi eylemlerini konu alan roman müsrif-tutumlu, tembel-çalışkan, hilebaz-dürüst gibi ikili değerlerin karşılaşması üzerinden ekonomik insanı yaratmaya çalışır. Romanda sermaye, girişim, banka, sigorta, vergi ve tasarruf gibi iktisadi kavramlar kurgu içinde tanıtılırken okuyucu kurgu üzerinden eğitime çalışılır. Roman eğitici işlevinin yanı sıra iktisadi davranışların ahlaki boyutlarını da tartışmaya açarak Osmanlı'nın iktisadi buhranına çözüm önerileri sunmaktadır. Çalışmada romanın iktisadi bilinç oluşturma çabası ve bu bilince yaslanarak yeni bir Osmanlı kimliği inşa etme durumu ele alınmıştır. Roman temel olarak eğitici işlev, ahlaki öğreti ve bunların sentezlendiği ideal iktisadi kimlik üzerine kurgulanmıştır. Çalışma romanın bu yönüne bağlı olarak sosyolojik bir bakışla "iktisadi eğitim", "iktisadi düşünce", "ekonomik insan" kavramları etrafında başlıklandırılmıştır. Bu çerçevede romanın iktisadi kavram ve meseleleri ele alış biçimi bakımından oldukça katmanlı ve kültürel bakımdan işlevsel olduğu öne sürülmektedir. Ahmet Midhat Efendi, Para romanı vasıtasıyla okuyucuya iktisadi bilinç kazandırmaya çalışırken toplumsal çözülmeye karşı iktisat üzerinden hem bir kültürel direnç hem de çözüm üretmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Midhat Efendi, Para Romanı, Ekonomi, Ahlak, Eğitim

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bilecik/TÜRKİYE, E-Posta: zeliha.ozturk@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7900-4108>, ROR ID: <https://ror.org/00dzfx204>

Abstract

This study analyzes Para, a novel by Ahmet Midhat Efendi, within the context of the transformation of the late Ottoman Empire's economic culture. As a unique and functional example of the intersection between literature and economics, the novel was written with the explicit aim of fostering economic awareness among readers. Through the opposing characters Sulhi and Vahdeti, the narrative contrasts values such as thrift versus extravagance, diligence versus laziness, and honesty versus deceit, thereby constructing an ideal model of the "economic man." The novel introduces key economic concepts—such as capital, entrepreneurship, banking, insurance, taxation, and saving—within a fictional framework, using the plot to educate the reader. It further explores the moral dimensions of economic behavior and offers cultural and ethical solutions to the Ottoman Empire's economic crisis. This paper focuses on the novel's efforts to construct a new Ottoman identity through economic consciousness, highlighting its didactic function and ethical teachings. Examined through a sociological lens, the novel is structured around concepts such as "economic education," "economic thought," and "homo economicus." Ultimately, Para emerges as both a tool for raising economic awareness and a cultural response to the socioeconomic disintegration of late Ottoman society.

Keywords: Ahmet Midhat Efendi, Para Novel, Economy, Morality, Education

GİRİŞ

Osmanlı'nın çeşitli meselelere yayılan modernleşme serüveninin itici güçleri askeri başarısızlık ve ekonomik gerilemeler olmuştur. III. Selim devri ile devletin gerilemesine ilişkin sorunlar askeri olanın üzerinden teşhis edilerek giderilmeye çalışılırken II. Abdülhamid devrine gelindiğinde sorun daha çok iktisat çerçevesinde ele alınmaya başlamıştır (Sayar, 2021, s. 372). Sultan II. Mahmud zamanında imzalanan Baltalimanı Ticaret Antlaşması (1838) Osmanlı'nın Batılı üretim karşısında bir hammadde kaynağı ve açık pazar haline dönüşmesine neden olmuştur. Batılı merkantilizme hazırlıksız yakalanan devletin serbest ekonomi karşısında git gide zayıflayan durumuna, arzulan modernleşmenin yarattığı aşırı tüketim de eklenmiştir. "Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküntüye doğru gittiğinin farkına varılmasıyla bu çöküntünün iktisadî sebeplere dayandığı şuuru aynı zamanda ortaya çıkmıştır" (Mardin, 1985, s. 618). İktisadi bakımdan yaşanan bu zayıflama devleti gelirin elde edilmesi, üleşimi, yeni tüketim biçimleri üzerine sorgulamaya ve nihayetinde bir dizi iktisadi değişikliğe sevk etmiştir. Bu süreçte üretilen yeni fikirler ışığında bürokrasi ve kurumlarda gerçekleştirilen değişikliklerin Osmanlı'da modernleşmenin büyük bir parçasına ve bir programa dönüştüğü açıktır. Bu programın başında ise şüphesiz daha şehzade iken ekonomi bilimi ile ilgilenen II. Abdülhamid yer almaktadır. Sultan II. Abdülhamid şehzade iken finans kurumlarının işleyişine merak salmış, Münif Paşa'dan ekonomi politik okumuş, Galata Bankerlerini takip ederek onlardan çok şey öğrenmiştir (Sayar, 2021, s. 371). Mardin (1985), 1870'ten itibaren hukuk, maliye ve sanayi mektepleri başta olmak üzere çeşitli kademelerdeki okullarda iktisat derslerinin okutulduğunu belirterek bu okullar ve dersler vasıtasıyla iktisat kültürünün vatandaşa aşılanmaya başladığına dikkat çeker (s. 628). Bununla birlikte ekonomi bilimine dair başta çeviri olmak üzere bir yayın kültürü de oluşmaya başlamıştır. Osmanlı aydını takip ettiği Batı dünyasından benimsemeye başladığı ekonomik liberalleşme¹ ile bunun devlete yarattığı tehdit karşısında geliştirilen iktisadi korumacılık arasında iki farklı düşünceye ayrılmıştır. II. Abdülhamid siyasi bir tehdit olarak gördüğü ekonomik liberalizmi destekleyen kurumları hızla tasfiye ederken kendine yeten bir ekonomi ilkesi ile yürüttüğü iktisadi korumacılık düşüncesinin benimsetilmesinde işlevsel bulduğu isimleri açıktan desteklemiştir. Osmanlı ve II. Abdülhamid taraftarı fikirleri ile öne çıkan Ahmet

¹ Osmanlı'nın iktisadi modernleşmesinin başında olan, mülkiye mekteplerinde iktisat dersi veren ve iktisadi bilinç oluşturan isimler olarak Portakal Mikeal Paşa ve Ohannes Efendi öne çıkmış, bu isimler daha sonra liberal fikirleri sebebiyle II. Abdülhamid tarafından görevden alınmıştır (Sayar, 2021, s. 372).

Midhat Efendi bu düşüncenin benimsetilmesinde döneminin öne çıkan ismi olmuştur. “Sultan II. Abdülhamit ile olan yakınlığı sadece fikri noktada kalmamıştır. Sultan, A. Mithat’a kamuoyu oluşturmada kendisine yardımcı olması için çağrıda da bulunmuş, hatta muhtıra da vermiştir” (Çakmak, 1995, s. 32).

Ahmet Midhat Efendi’nin kurgu dışı yazdığı eserlerde ekonomiye ilişkin düşünce ve önerilerinin yoğunluğu göz ardı edilemeyecek sayıda olup bizzat ekonomiyi bir bilim olarak ele aldığı ve dönemi için ilk örnek sayılacak eserleri bulunmaktadır. Ahmet Midhat Efendi bu yönüyle iktisat tarihi için de dikkat çeken bir isimdir. Osmanlı’nın bozulan iktisadi dengesini devletin daha köklü politik meseleleriyle birlikte tartışmaya açan aydınlar 1876 sonrası II. Abdülhamid’in entelektüel hayat üzerindeki yoğun baskısı ile daha çok kültürel meselelere dönmüştür (Berkes, 1964, akt. Evin, 2004, ss. 102-103). Ahmet Midhat Efendi iktisadi meseleleri politik bir zeminden kültürel bir zemine taşıyarak tartışmayı başaran bir yazar olmuştur. Gazete yazıları ile ekonomi hususunda dönemi için neredeyse her gündem ve kavramdan toplumu haberdar eden Ahmet Midhat Efendi, romanını da bunun için bir araç olarak kullanmaktan çekinmemiştir. Tanpınar (2006), hem şahsiyetini hem de eserlerinde savunduğu ahlaki “opportuniste” bulduğu yazarın (s. 412) edebiyatını bu bakımdan Abdülhamid devrinin beğendiği ve hatta beslediği edebiyat olarak nitelendirir (s. 416). Onun özellikle romanları II. Abdülhamid devrinin iktisadi düşüncesinin ve takip edilen politikaların birer uygulama alanına dönüşmüştür. İktisadi meseleleri II. Abdülhamid yönetimi ve devlet politikalarını sorgulamaktan uzak durarak ele alan bu romanlarda mesele fert-cemiyet ekseninde çözümlenmeye çalışılır ve öneriler de yine bu eksende geliştirilir.

Çalışma birçok romanının arka planında Osmanlı’nın son dönem iktisadi meselelerini çeşitli yönleriyle tartışan Ahmet Midhat Efendi’nin *Para* isimli romanını ele almaktadır. Roman paranın bir meta olarak merkeze alındığı ve buradan yola çıkarak modern iktisatın Osmanlı kültürüne yeni kazandırılan ve tanıtilen kavramlarının kurguyu biçimlendirdiği, dönemi için ilgi çekici bir örnektir. Çalışmada romanın Osmanlı’nın kültürel bakımdan iktisadi kavrayışını sergileyişi ve sunduğu önerilerin iktisadi ve kültürel boyutları tartışılacaktır.

1. İktisat İlmi ile İlişkisi Bakımından Ahmet Midhat Efendi

Osmanlı kültürü modernleşme sürecinde özellikle de 19. yüzyılın başlarından itibaren toplumsal olarak belirgin bir kendine dönüş ve yoğun bir ahlaki sorgulama yaşar. Yerli kültürün yozlaşan yönleri, arzulanan Batı kültürü ve bu kültürün öz kültürle olan temel farklılıkları Osmanlı aydınının zihninde ciddi bir sorgulama yaratır. 19. yüzyılda Osmanlı gerilemesinin nedenleri ve arzulanan modernleşmeye dair formüller ahlaki bir mesele olarak ele alınmaya başlar. Çalışma kültürü, tembellik, toplumsal refah, paranın elde edilişi ve harcanması toplumsal bir mesele olarak ele alınır. Hafez (2023), modernleşme sürecinde ahlak kitaplarının sayıca artışına dikkat çekerek bunun modernleşmenin algılanışı bakımından anlamlı bir veri olduğunu belirtir (s. 71). Bu ahlak kitaplarında hem mevcut kültürün yenilenmeye muhtaç yönleri hem de karşılaşılan Batı kültürü ahlaki yönleri bakımından sorgulanır. Bu dönemde yazılmış ahlak kitaplarının meselelere yaklaşımında din bir başvuru yoludur ve ahlaki bozulmaya karşı çözüm olarak yeniden hatırlatılır.

Osmanlı’da bu yüzyılda iktisat da bu ahlaki sorgulama ve düzenlemeyle beraber gelişir. Bozulan devlet nizamının ardında temelde ahlaki bir çözümler söz konusudur ve iktisadi bilinç ve düzenlemeler bunun düzeltilmesine yardımcı olacaktır. Bu bakımdan 19. yüzyılda iktisat birçok aydının ele aldığı bir mesele olur. “Tanzimat sonrası dönemde ‘iktisatçı’ diye bir zümreden bahsetmek de zordur. İlgili kimselerin kimi bürokrat, kimi gazeteci, öğretim görevlisi, diplomat vs. dir. Bir meslek olarak iktisatçı olmadıkları gibi çoğu zaman fikirlerini derli toplu bir arada bulma olanağı da yoktur” (Çakmak, 1995, s. 13). Yine benzer şekilde Batı’da da 16. ve 17. yüzyılda iktisat, felsefe ve edebiyatın içinde ahlak ile ilişkilendirilir (Sarfati ve Atamtürk, 2015, akt. Kılıç & Coşkun, 2021, s. 80). İktisat, insan ve ahlak ilişkisi, bu birlikteliğin malzemelerini sanatsal bir düzlemde etkili biçimde barındıran edebiyatı bu bakımdan ayrıca değerli kılmaktadır.

**Ekonomik Gerilemeye Edebiyattan Bir Cevap:
Ahmet Midhat Efendi'nin Para Romanı ve Yeni İktisadi Kimliğin İnşası**

Ahmet Midhat Efendi'nin iktisat alanına yaklaşımı da kültürel ve ahlaki bir mesele olarak biçimlenir. II. Abdülhamid'in kültür siyasetini benimseyen Ahmet Midhat Efendi bir iktisat âlimi yahut filozof değildir (Okay, 2000, s. 119). O, bu asırda "Batı ile aramızda açılmış olduğunu açıkça gördüğü büyük uçurumun, kendi lehimize, en kısa yoldan kapanması çarelerini arayan, bunun için de Batı dünyasının elde ettiği bilgileri milletine aktarmak isteyen bir romancı"dır (Okay, 2000, s. 119). Bu alana ilişkin yazdıklarının hedefi bu sebeple bir iktisatçı olarak yer edinmekten öte topluma iktisadi bilinç kazandırmak vasıtasıyla onu dönüştürerek yenilemek ve dolayısıyla devlete fayda sağlamaktır.

Ahmet Midhat Efendi'nin iktisat odaklı yazıları 1871'ten itibaren ardı ardına gelmeye başlar. 1871-1872 yılları arasında çıkardığı *Dağarcık* dergisinde yer alan "Te'âvün ve Tenâsür", "Divârdan Bir Sadâ" ve "Fakr u Gınâ" başlıklı yazılar Ahmet Midhat Efendi'nin iktisadi görüşlerinin ilk ve öncü işaretleri olarak anılır. Çalışma, dayanışma ve buna bağlı oluşacak ekonomik refah, gelirin erdemli yollarla elde edilmesi fikirleri bu yazıların ortak noktaları olup daha sonra yazarın eserlerinde tekrar edeceği tezlere dönüşür. Tanpınar (2006), bu makalelerde yazarın Osmanlı modernleşmesine dair programının yattığını söyler (s. 404). Bu yazıların yanı sıra Ahmet Midhat Efendi siyaset-iktisat ilişkisi ve iktisat ilminin çağdaş fikirlerini aktardığı *Sevdâ-yı Say-ü-Amel*, *Teşrik-i Mesâi-Taksim-i Mesâi*, *Ekonomi Politik ve Hallü'l-Ukad* adlı eserlerini yayımlar. Bu eserlerden özellikle *Ekonomi Politik* daha çok kapitalizm ile şekillenmiş kavram ve meseleleri zikrederek tanıtması, bunların Osmanlı'nın iktisadi kültürü bakımından nasıl uygulanabileceğini tartışması ve kimi öncü ekonomistlerin fikirlerini aktarması bakımından bir ilk örnek olarak kabul edilir. Ekonomi politik kavramını doğrudan kullanan yazara göre bu saha, maliye ilminden farklı ve yeni bir sahadır ve iktisadi durumu üretim / sermaye / tüketim / üleşme ile birey-toplum ve devlet ilişkilmesi çerçevesinde değerlendiren bir disiplindir (Ahmet Midhat Efendi, 2005, s. 103). Bu fikirler daha teknik yönleriyle öne çıkan *Hallü'l-Ukad* adlı eserde de devam eder. *Ekonomi Politik* ve *Hallü'l-Ukad*'da yer alanlar başta olmak üzere tüm bu yazılarla Osmanlı'nın kurtuluş reçetesi sayılabilecek korumacı bir ekonomi ve üreten birey önerilir (Özkan, 2019, s. 19).

Ahmet Midhat Efendi'nin iktisat ile ilişkisi edebî eserleri ve yaşamı üzerinden de dikkat çekilen bir husustur. Edebî eserleri, sunduğu iktisadi fikirlerin açık bir uygulama sahasıdır. Tüm bunların kaynağı ise yazarın yaşamının bizzat kendisidir. Bu fikirler yazarın *Menfa* adlı eseri ile oğlu Kâmil Yazgıç'ın (2020) babası Ahmet Midhat Efendi'yi anlattığı eserden takip edilebilir. Bu kaynaklarda Ahmet Midhat Efendi'nin küçük yaşlarından itibaren çalışma ve para kazanmaya alıştığı, devrinin bir geçinme yöntemi olan memuriyet yerine şahsi teşebbüsü tercih ettiği, tüketim ve tasarruf konularında özenli olduğuna dair bir portre çizilir. "Hayatıyla eseri sıkı sıkıya bağlı" (Tanpınar, 2006, s. 400) olan yazarın para kazanmaya ilişkin şahsi gayreti eserlerindeki kahramanlarına da açıkça yansımıştır. Kahramanlarıyla da kesişen hayat öyküsünde yazar için para edinmek sıkça zikredilen bir hedef olmuştur.

"En ziyade belimi büken şey parasızlık olduğundan, buna bir çare bulmak üzere olunca gayret ve cesâretimi toplayıp düşünmeğe başladım. Aman ya Râb. Para kazanmak ne güç bir şeymiş! Ama nerelere kadar sevk-i zihn ettim!" (Ahmet Midhat Efendi, 1988, s. 26).

Para kazanma isteği Ahmet Midhat Efendi'de çalışma azmi ile birleşir. Bu ikisi hem şahsiyetinde hem de eserlerinde birbirine bağlı devam eder ve nihai olarak ahlak üzerinden tanımlanan bir ilişkiye dönüşür. İktisat ilmine dair fikirleri de bu ilişkinin bir parçasıdır. II. Abdülhamid politikalarına olan açıktan desteğini hayatıyla örnekleyen, edebî eserleriyle modelleyen yazar modern Osmanlı ütopyasının ve onu inşa edecek bireyin peşindedir. Para – çalışma – ahlaka dair ilişkiye Batılı iktisadi fikirlerden ve modellerden kaynak bulan Ahmet Midhat Efendi bunu alışıldığı üzere İslamiyet'ten gelen emir ve öğretilerle karşılaştırarak uzlaştırır ve sentezler. Mardin (1991), Ahmet Midhat Efendi'nin Osmanlı esnaf sınıfının değerleri ile aynı değerlere sahip olduğunu belirterek onun buradan benimsediği hesaplılık, gösterişçi tüketimden uzak durmak, namuslu olmak gibi değerler bakımından protestan ahlakına da yaklaştığını söyler (s. 47).

Ahmet Midhat Efendi'nin edebî eserleri de iktisadi fikirlerinin önemli bir başka kaynağı ve uygulama sahasıdır. Bireyden başlayarak toplumu dönüştürecek ve devletin çözümünü engelleyecek ekonomik davranışları Osmanlı toplumuna kazandırmak üzere edebî eserlerini kullanan yazar için iktisadi davranışlar ahlak ile yakın ilişkilidir; bir başka cephesinden iktisadi öğütlerinin hedefi ahlaki olana ilişkindir. O, “düşüncelerini Osmanlı toplumuna anlatabilmek, toplumu ve dolayısıyla devleti ‘başarılı’ kılabilmek, ‘birey zenginleşirse, devlet de zenginleşir’ savını kanıtlayabilmek için okur-yazar Osmanlı’nın önüne, kendi içlerinden örnekler koydu” (Kılınçoğlu, 2007, s. 466) ve başarısını da bu yönde ürettiği edebî eserler üzerinden kazandı.

İktisadi fikirleri söz konusu olduğunda Ahmet Midhat Efendi'nin çoğunlukla *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* ve *Müşahedat* romanı öne çıkarılmıştır. Râkım Efendi'nin insanüstü gayret ve çalışkanlık, para kazanmada bilinçli olma, tutumluluk gibi davranışları ile Seyit Mehmet Numan'ın ticaret yoluyla kazanmaya dair fikir ve eylemleri bir model olarak ortaya konulmuştur. Ahmet Midhat Efendi (2017) bu kahramanların *Sevdâ-yı Say-ü-Amel* ve *Teşrik-i Mesâi-Taksim-i Mesâi* başta olmak üzere iktisadi odaklı yazdığı eser ve yazılarına kaynaklık ettiğini dile getirir (s. 185). Seyit Mehmet Numan için Okay (2000), “Ahmed Mithat, onun şahsında bize, geçen yüzyılın bir ithalatçı-ihracatçı tüccarını ve Osmanlı ticaretine açılacak imkân kapılarını gösterir” (s. 131) yorumunu yapar. Öne çıkan bu iki eser dışında Ahmet Midhat Efendi'nin iktisadi fikirlerinin diğer birçok eserinde de kahramanlarını biçimlendirdiği görülmektedir. Bu çerçevede *Para* romanı iktisadi fikirlerin aşılmasında kurgunun bir aktarım aracı olarak kullanıldığı dikkat çekici bir örnek olarak incelemeye değer görünmektedir.

2. Edebiyat-İktisat İlişkisi ve Para Romanı

Edebî metnin iktisadi gelişmeleri incelemek üzere kullanımı iktisat çalışmalarında tartışmalı bir husustur. Aynı biçimde edebiyat eleştirisi yoluyla iktisadi bir vakıayı ortaya koymanın da her iki sahaya ilişkin ortak bir tespitte bulunabilmek bakımından güçlükleri söz konusudur. Buna karşın insan eylemleri ve etkilerinin takibi bakımından bu iki saha ortak çalışmaya son derece elverişlidir ve bu sebeple özellikle iktisat sahası çalışanlarının pratik ve etkili örneklerle ulaşabilmek bakımından ilgisini çekmektedir. Bu iki sahanın birlikte çalışabilme imkânlarını sorgulayan isimlerden Watts'a (2004) göre hem ekonomistlere hem de edebiyatçılara yardımcı olan insan davranışlarına ilişkin içgörüler sıklıkla benzerdir ve iktisat çalışmalarında edebî metinden örnekler kullanmak tartışmayı daha etkili kılmaya ve insani bir bağlama oturtmaya yardımcı olur (ss. 4-10). Watts (2004), edebiyatın iktisadi bir olgu ya da gelişmenin altında yatan sezgiye ulaşmanın yolu olduğunu düşünür ve edebiyatın içerik bakımından iktisattan daha önce ve etkili bir biçimde devletlerin ve ekonomi yönetimlerinin ele alması gereken sorunları ele aldığını ve bu sorunlara dair malzemelerin edebî metinlerden kolayca derlenebileceğini söyler (s. 10).

İktisat sahasının felsefe ve ahlak çalışmalarının içinden doğuşu onu temelde edebiyat çalışmalarına yaklaştırır. Bununla birlikte edebî eseri tarihsel bağlamı içinde ele almayı önceleyen yeni tarihselci eleştiri de iktisat ve edebiyat çalışmalarını birbirine yaklaştırmıştır. Yeni tarihselci edebiyat eleştirisi ve yeni iktisadi eleştiri “romanın iktisat tarihi ve teorisi bağlamında incelenmesine dair önemli bir yazın yaratmıştır. Kurgusal bir tür olan romanın tarihsel bağlamı içinde anlaşılması için aynı dönemde yazılmış kurgusal olmayan metinlerle paralel olarak okunması gerektiği fikrinden yola çıkan bu yaklaşım (...) iktisat, tarih ve edebiyat arasında önemli bağlantıları ve karşılıklı etkileşimleri ortaya koyar” (Kılınçoğlu, 2017, s. 234).

Roman türünü ortaya çıkaran sosyolojinin, türü, iktisadi kavram ve meselelere yaklaştırdığı da bir gerçektir. Batı'da burjuva devriminin bir ifade alanı olan tür, bu gelişimin dinamikleriyle de ilişkilendirilmiştir. Gülali (2016), 19. yüzyıl Batı romanının ana konusunun Sanayi Devrimi'nin de etkisiyle para, bankacılık ve ticaret olduğunu ve roman türünün bu dönemde yoksulluk ve toplumu sarsan çeşitli iktisadi krizlere dair önemli bilgi ve kanıtlar sunduğunu belirtir (s. 22). İktisadi meselelerin roman türüne bu kadar etkili ve açık biçimde yansımalarının nedeni olarak, çevresel koşulları ve nedenselliği öne çıkaran realist sanat anlayışını da göstermek mümkündür.

**Ekonomik Gerilemeye Edebiyattan Bir Cevap:
Ahmet Midhat Efendi'nin Para Romanı ve Yeni İktisadi Kimliğin İnşası**

Türk edebiyatına roman türünün girişi de iktisadi meselelerle ilişkilenecek olur ve romanda “insani ilişkilerin anlatımında ağırlıklı bir şekilde ekonomik ilişkiler ele alınır” (Ekinci, 2023, s. 38). Osmanlı Devleti'nin iktisat bilimiyle tanışıklığı ve bu bilimin edebiyatı etkilemesi birbirine paraleldir. Bu ilişki edebiyatı özellikle modernleşme ve iktisat tarihi için önemli bir kaynak haline getirmiştir. Mardin'e (1991) göre Türk romanının ilk örnekleri iktisadi değişimin de içinde olduğu toplumsal ve kültürel değişimin yarattığı sorunları ele alan tezli romanlar olduğu için Osmanlı aydınının ve toplumunun sosyal değişimin getirdiği sorunlara nasıl yaklaştığını belgeleyen önemli bir kaynaktır (ss. 32-33).

Edebiyat ve iktisat ilişkisi çerçevesinde Türk romanının ilk örnekleri üzerinden Osmanlı toplumunun iktisat ile ilişkileneşine dair çok çeşitli sosyal gerçeklere dayanak yaratmak mümkündür ve bu durum bu ilk örnekler üzerinde çalışmanın önemini sürdürmektedir. Kılınçoğlu (2017), bu iki disiplinin ilişkisi üzerinden Türk romanının ilk örneklerine dair ortaya çıkan gerçeklere geniş bir çerçeve belirler:

“Birinci boyut, Osmanlı yazarlarının, kurmacayı, iktisadi eğitim aracı olarak kullanmalarınıdır. İkinci boyut, kurmacanın, iktisadi teori ve kavramların kültürel etkisini ve bu etkinin toplumsal değişime dair fikir ve önerileri nasıl şekillendirdiğini yansıtmalarıdır. Üçüncü boyut, özellikle romanın toplumsal değişime dair plan ve düşüncelerin bir simülasyon alanı olarak kullanılması; bir anlamda alternatif toplumsal yapıların kurmaca içinde test edilmesidir. Dördüncü boyut ise, kurmaca kahramanların, yeni fikirleri iletmek için kullanılan birer araç olmalarının ötesinde, gerçek hayatta yaşanan iktisadi-kültürel değişimin insani boyutlarını yansıtmalarıdır” (s. 235).

Türk edebiyatında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iktisadi meselelerin odakta olduğu bir roman gelişmiştir. Ahmet Midhat Efendi bu hususta öncü isimlerden biri olarak edebî eserini bilinçli bir biçimde iktisadi meselelere açmıştır. Onun farkı iktisadi bir bilinç yaratmanın yanı sıra bunu yaparken Osmanlı toplumunun çeşitli kesimlerinden -çoğunlukla orta sınıftan insanı- örnekleri okurun önüne çıkarmaktır. İktisat üzerine fikirlerini edebiyatında doğrulamaya gayret eden yazar Osmanlı'nın son dönem himayeci iktisat politikasını yaymayı hedefler ve eserlerinde iktisadi meseleleri cemaat-ümmeet eksenine yerleştirerek tartışır. Tüm bunlar onun edebiyatını dönemi için daha ilgi çekici ve kullanışlı hâle getirir. “Ahmet Midhat Efendi, tematik zenginliği olan romanlarının birçoğunda, insanı ekonomik çabalar içinde göstererek dönemin toplumuna yol gösterici modeller ortaya koyar” (Ekinci, 2023, s. 44).

Yazarın *Para* isimli romanı ekonomi üzerine yazdığı bir dizi eserin sonucu ortaya çıkmıştır. Roman 1887 yılında *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde 17 parça olarak yayımlanmış ve ardından kitap olarak basılmıştır. Roman yazarın 25 cüzden oluşan *Letâif-i Rivâyât* serisinin 17. parçasıdır² Eserlerinin birçoğunda görülen ticaret, para kazanma, tutumluluk gibi hususlar bu romanda açıkça konu ve ana fikre dönüşür. Paranın bir değer nesnesi olarak ele alınıp tartışılması, kişilerin ona yaklaşımı ve kullanımı bu romanı biçimlendirirken modern iktisadi uygulamalar ve kavramlar tanıtılmaya çalışılır. Ahmet Midhat Efendi *Felâtnun Bey ile Râkım Efendi*'de de kullandığı ve Tanpınar'ın (2016) Paul de Kock'tan gelme akıllı-akılsız kahraman ikilisi (s. 421) olarak belirttiği ikili kahramanı *Para* romanında da kullanır. Yakın okul arkadaşı olan Sulhi ve Vahdeti farklı maddi koşullara doğmuştur. Her iki kahramanın da paraya olan yaklaşımları, attettikleri değer, onu kazanma ve tüketme biçimi farklıdır ve yazar özünde bu iki kahramanın karşılıklı durumu ile para-ahlak ilişkisini tartışmaya açar. Bu tartışma Ahmet Midhat Efendi'nin diğer birçok eserinde olduğu gibi makul ve makbul yeni Osmanlı kimliğini kurmanın yollarından biridir.

Sulhi ile Vahdeti adlı kahramanlar Tıbbiye'den iki arkadaştır. Sulhi mirasyedidir ve paranın insanı değerli kıldığını düşünür. Okuduğu Tıbbiye'den edineceği mesleğin beklediği parayı kazandırmayacağını düşünür. Hile ile bir süre derslere devam edebilse de başarısızlığı sebebiyle nihayetinde okuldan atılır. Çok yakın arkadaş olmalarına karşın Vahdeti ise bambaşka biridir. O orta

² Altuğ, F. (2023). Sunuş - Para ve İtibar Fatih Altuğ (Haz.), *Para* içinde, (ss. 7-10). İstanbul: Vakıfbank Kültür.

halli ve onu güçlkle okutabilen bir ailenin çocuğudur, okulunda da son derece başarılıdır. Bu iki kahraman okul sonrası başka hayatlara atılır. Sulhi ticaret yapmak istese de vaktini halasından kalan mirası tüketmekle harcar. Bir süre sonra yine bir tüccar olan Yazıcıoğlu'nun kızı Şerife ile evlenir. Evliliğin amacı zengin olan Yazıcıoğlu'nun servetinden yararlanmaktır. Yazıcıoğlu ise Sulhi'nin zengin olduğunu düşünerek bu evliliğe onay vermiştir. Vahdeti, Sulhi ve Yazıcıoğlu'nun evine gelip giderken Şerife'nin kız kardeşi olan Latife'ye âşık olmuştur ve karşılıklı bu aşk maddi gücün değil zihnin ve eğitimin birleştirdiği bir aşktır. Latife ile evlenmek istediğinde maddi durumu bahane gösterilerek Yazıcıoğlu tarafından reddedilen Vahdeti doktor olarak Şumnu'ya gider. Sulhi ise kendi mirasını tüketmiş olmanın yanı sıra günden güne türlü oyunlarla Yazıcıoğlu'nun da varlığını tüketir ve sefaletle sürüklenir. Tüm bunlar olurken Vahdeti çalışkanlığı ile işinde aranan ve meşhur bir isim olmuş ve bunun neticesinde kazandıklarıyla bir servet edinmiştir. Yazıcıoğlu'nun gözünde Vahdeti varlıklı bir adam olunca Latife ile evliliğine izin çıkmıştır. Vahdeti, git gide parasını kaybeden Sulhi'ye yardım etmek istese de Sulhi bu parayı koruyamayacağını söyler; o çalışarak para kazanmayı ve parayı bir varlığa dönüştürmeyi bilmediğinin farkındadır. Roman hem Vahdeti'nin hem de anlatıcının parayı kazanmanın ve korumanın değerine dair sözleriyle sonlanır.

19. yüzyıl Batı romanında kapitalizm romanın ana konularından biri olur. Batı'da bu yüzyılda roman kapitalist bir ekonomi anlayışını birey ve toplum düzeyinde anlatmanın önemli bir aracı hâline gelirken bir yandan da bu anlayışın insan değerleri üzerine etkisini de tartışmaya açar³. Bu edebiyatı yakından takip eden Ahmet Midhat Efendi'nin bu yönde gelişen bir edebiyatın farkında olduğunu söylemek mümkündür. *Para* Batı romanının içeriksel düzeyde kapitalizmle olan ilişkisi üzerine bir bilinçle kurulsu da benzer amaç ve fikirlere ulaşmaz. Osmanlı toplumunun kapitalizmle hem ekonomik hem sosyolojik açıdan nispeten geç tanışması, toplumsal değer ve tutumlarının kapitalizmin değer dünyası ile temeldeki karşıtlığı bu romanda ele alınan iktisadi meseleyi Batı romanında ele alınan kapitalizmden ayırır. Bu roman erken kapitalizmi yaşayan Osmanlı toplumunda kapitalizmin yaratabileceği değer değişikliğine karşı önlem almayı ve bunu yaparken modern iktisadi değişiklikleri özümsemiş bir Osmanlı yaratmayı hedeflemiştir. Çalışma Ahmet Midhat Efendi'nin iktisadi fikirlerinin *Para* romanını biçimlendirdiği eğitim, ahlak, kimlik çerçevesinde bir tasnifle romanı irdeleyecektir.

2.1. İktisadi Eğitimin Aracı Olarak Para Romanı

Osmanlı Devleti'nin bozulan ekonomisi 1850 sonrası yeni bir boyut kazanmıştır. Mardin (1985), 1850 sonrası özellikle "Osmanlı devlet adamlarının mahiyetini anlamakta pek çok zorluk çekecekleri 'finanskapital'in kuvvet bulması ve tesirini göstermeye başlaması" ile iktisat meselesinin daha da vahim bir hâle büründüğüne işaret eder (s. 625). Ahmet Midhat Efendi'nin iktisadi fikirlerini hızlı, pratik ve faydacı bir biçimde oluşturmalarının nedeni bu vahim tabloya aydın cephesinden çözüm üretmektir. Kalem ve sahip olduğu matbaa bu çözümün adresidir ve yöntemi de okur-yazar kitleyi sorundan haberdar ederek eğitmektir. Yazar edebî eserini bir eğitim aracı olarak kullandığını ve dönemi itibarıyla bunun elzem olduğunu dile getirir:

"Ben (...) 'edebî' sayılabilecek hiçbir eser yazmadım! Çünkü benim eserlerimin çoğunu yazdığım sıralarda, memlekette edebiyattan anlamayanlar nüfusumuzun bila mübalağa yüzde doksan dokuzunu teşkil ediyordu. Benim emelim ekseriyete hitap etmek, onları tenvire, onların dertlerine tercüman olmaya çalışmaktı. Zaten 'edebiyat' yapmaya ne vaktim ne de kalemim müsait değildi" (Yazgıç, 2020, ss. 51-52).

Para romanı okuyucuya iktisadi kavramlara ve bunların Osmanlı toplumunda nasıl uygulanacağına dair yol gösteren eğitici işleviyle öne çıkar. Batı romanında olduğu gibi Osmanlı'da da roman iktisadi bir eğitim aracına dönüşmüştür. Kılınçoğlu (2020), bu dönem romanına hâkim

³ Bir yüzyıl öncesinin romanı *Robinson Cruose* (1719) çalışma, içine atıldığı dünyayı ekonomik bir değer olarak görme ya da onu ekonomik değere dönüştürme, çalışarak dünyayı değiştirmeye dair Protestan ahlaka yaslanan ve kapitalizmi örnekleyen öncü bir romandır. Ahmet Midhat Efendi'nin *Para* romanından çok kısa bir süre sonra yayımlanan Émile Zola'nın yine *Para* (1891) adlı romanı kapitalizmin insanda yarattığı ahlaki çelişkileri okuyucu önüne getirirken modern iktisadi düzene dair kavram ve uygulamalar da edebiyatta artık açıkça görünür olmuştur.

**Ekonomik Gerilemeye Edebiyattan Bir Cevap:
Ahmet Midhat Efendi'nin Para Romanı ve Yeni İktisadi Kimliğin İnşası**

olan pedagojik yaklaşıma dikkat çekerek yazarların “didaktik hikâyeleri aracılığıyla çeşitli sosyo-politik mesajlar ileterek okuyucularını eğitmek için kurgu” yazdıklarını dile getirir (s. 208). Ahmet Midhat Efendi *Ekonomi Politik* adlı eserinde açıklık getirmeye çalıştığı temel iktisadi kavramları *Para* romanında daha basit bir şekilde açıklayarak kurguya eklemişler. Bu kavramlar başta sermaye olmak üzere, girişim, ticaret, sigorta, banka, gösterişli tüketim, tasarruf gibi başlıklardır. Yazar tüm bu kavramları kurgu vasıtasıyla ikili kahramanları Sulhi ve Vahdeti'ye paylaştırır.

Yazarın ana meselesi “sermaye” kavramını ve önemini anlatmaktır. Kapitalizmin yapı taşı ve büyük oranda şahsi gayrete yaslanan “sermaye”, kültürel bakımdan Osmanlı toplumuna yabancıdır. Ahmet Midhat Efendi sermayenin teknik yorumunu *Ekonomi Politik*'te yapar. İşe tanıdık olan “servet” kavramını sermayeden ayırarak başlar. Buna göre servet fiziki mal varlığı olabileceği gibi kişiye bahşedilen akıl, iffet ve gayret gibi şeyler de olabilir ve Adam Smith'e yaslanan yazara göre servet, ihtiyacımız olan her şeydir; servet, iktisat ilminin yapı taşı olmakla beraber sermaye de onun kadar önemlidir. Sermaye ise servetin emek, çalışma ve üretimle dönüştürülen bölümüdür ve servet sermayeye dönüşmediğinde anlamsızlaşır (Ahmet Midhat Efendi, 2005, ss. 21-22).

Para romanında iki kahramanın başına gelen ve kurgu bakımından oldukça yüzeysel kalan olaylar servetin kaybına yaslanır ve bunların neticesinde sermayenin önemi vurgulanır. Sulhi, varlıklı halasının yanında yaşar ve sonsuz bir zenginliğin üstünde olduğunu düşünür. Bir zaman sonra halası, üstündeki bütün varlığını Sulhi'ye satış yoluyla aktarır⁴ ve bu dünyadan ayrılır. Sulhi bu varlığın kendisini mutlu etmeye yetecek kadar olduğu zannıyla çalışmadan ve sürekli tüketerek yaşar. Vahdeti ile para üzerine girdiği tartışmalarda insanı değerli kılacak olanın para olduğunu savunur ve para ile mutluluğu eşitler. Sulhi yine zengin gördüğü tüccar Yazıcıoğlu Hacı İsmail'in kızıyla evlenerek onun zenginliğinden faydalanabileceğini düşünür. Hem Sulhi hem de Yazıcıoğlu üst nesillerinden kalan parayı tüketen Tanzimat Dönemi romanının sık tekrar eden mirasyedi kahramanlarıdır. Sulhi kendi servetini, evlenirken yaptığı lüks tüketimle harcayarak bitirince Yazıcıoğlu'nun malına yönelir. O, “bir hayli zamandan beri sefahat ve israf yolunda yediği paraları hesab-ı umumisinden mucip olduğu açığı kapamak için” (Ahmet Midhat Efendi, 2023, s. 178) Yazıcıoğlu'nun hanlarından birindeki kasaya hırsız sokar ve paraları çalar. Borçlarını kapatmak ve daha fazla para edinmek üzere Yazıcıoğlu'nun mallarını akılsızca bitirir. Sigortadan para almak üzere dükkanlarından birini yakar, mültezim olarak işe girdiği yerde aracı sokarak para kaçıır ve sonunda Yazıcıoğlu'nun da serveti yok olur. Yazarın ele aldığı bu iki kahraman çalışmayla elde edilmemiş ve sermayeye dönüştürülemediği serveti kısa zamanda tüketir ve anlatıcı akıl-çalışma-servet / sermayeyi birleştirir ve buna sahip olmayan kahramanları hızlı ve suni biçimde felakete sürükler. Öte yandan Vahdeti doktor olarak başladığı çalışma hayatında hatırı sayılır bir parayı sermayeye çevirmeyi başarmış, romanın sonunda borç verecek duruma gelmiştir. Sulhi ile Vahdeti arasında geçen romanın son sahnesinde Vahdeti'nin borç vermek istediği Sulhi'nin “o üç yüz beş lirayı az zaman zarfında yiyeceğimden eminsem de sermaye ittihazıyla para kazanabileceğimden emin değilim” (Ahmet Midhat Efendi, 2023, s. 191) cümlesi gelir. Sulhi ve Yazıcıoğlu para kazanmayı öğrenememiştir. Büyük bir servet hızla tükenirken çalışmaya dayanarak işlenen para, Vahdeti gibi bir kahramanın elinde teminat olan sermayeye dönüşür. Vahdeti'nin son sözleri anlatıcının da fikrini taşır; önemli olan paranın sahibi olmak değil, parayı kazanmak ve korumaktır.

Ahmet Midhat Efendi'nin modern iktisadın bir parçası olarak gördüğü ve özellikle de servetin korunması noktasında önemseydiği yeni bir kavram da “sigorta”dır. Osmanlı'da tüccarı korumak üzere kimi önlemler (özellikle derbent teşkilatı ve sosyal yardımlaşma) olsa da 18. Yüzyılda deniz ticareti ve Avrupa'dan gelen gemiler vasıtasıyla sigortacılık kurumu ile tanışılır (Altınbaş, 2019, s. 31). Ahmet Midhat Efendi *Ekonomi Politik*'te bu hususa ayrı bir başlık ayırmıştır. Yazar medeni toplumların uyguladığı bir koruma yöntemi olarak gördüğü bu kurum için “İstihsâl ve tezyîd-i

⁴ Anlatıcı bu bölümde araya girer ve emlakın miras yoluyla hukuken nasıl devredilebildiğine dair teknik bilgi de verir. Yazar *Ekonomi Politik*'te mülk edinme konusunu iktisadın bir parçası olarak önemser ve bu husus *Para* romanına da girer (Ahmet Midhat Efendi, 2023, s.130).

serveti teshîl ve teşvîk eden ahvâlden birisi dahi erbâb-ı mesâ'iyi kazâ-yı nâgehânîden muhâfaza için teşkîl olunan sigorta kumpanyaları" dır (Ahmet Midhat Efendi, 2005, s. 35) tanımını yapar. Yazar bu kurumu *Para* romanında özellikle mal varlığının tüketimini örneklerken detaylı anlatır. Yazıcıoğlu'nun dükkânları yangında yok olmuştur ancak Yazıcıoğlu mallarını sigortalattığı için pek üzülmemiştir. Bu yangını para elde etmek üzere Sulhi düzenlemiştir ve zekice planladığından kimse ondan şüphelenmemiştir. Anlatıcı olayı aktarırken sigortaya dair teknik bilgi de verir. Sigortalatılacak malın bedeliyle sigortalatıldığında zararın karşılanabileceği ve sigortalatma tarihini kapsayan tarihlerde bu güvencenin geçerliliği olabileceğine dair bilgi paylaşılır. Yazıcıoğlu mallarını bedelinin altında Amerikalı bir şirkette sigortalatmıştır, bu sebeple zararının yarısından biraz fazlası karşılanabilecektir. Öte yandan yangın, sigortanın geçerli olduğu zamanda gerçekleşse de Sulhi mukaveledeki rakamla oynayıp Yazıcıoğlu'nu sigortanın geçersiz olduğuna inandırmış ve şirketten geçerli mukavele yoluyla zararın parasını almıştır.

Sigorta uygulaması mülkiyet fikrinin gelişmesi ve sekülerleşme üzerinden de değerlendirilmektedir. Özkan'ın (2019), Febvre'den (1995) aktardığı üzere insanın talihsizliklere karşı güvenlik önlemi alması ve sigorta fikri Tanrının kader üzerindeki rolünün zayıfladığı düşüncesinin sonucu ortaya çıkmıştır (ss. 23-24). Özkan (2019), bu tespiti yaslanarak yazarın sigortaya olan ilgisini "Tanzimat sonrası Osmanlı'da yaşanan duygusal travmanın ve sekülerleşmenin ekonomik boyutlarını göstermesi bakımından dikkate değer" bulur (ss. 23-24). Sigorta ile mülkiyet ilişkisine dair örtülü bir bilinç yazarın *Ekonomi Politik* adlı eserinde kendisini gösteriyor olsa da *Para* romanında sigorta hususu mülkiyet fikrini öne çıkaracak biçimde kullanılmaz ve bu husus üzerinden kaderciliği aşarak bir sekülerleşmeye yaklaşıldığı pek görülmez. Romanda sigorta, yalnızca modern toplumun tercihi ve modern iktisadın bir parçası olarak örneklenir.

Para romanında serveti korumanın bir başka yolu olarak "banka" anlatılır. *Ekonomi Politik*'te banka modern iktisadın bir parçası olarak parayı korumayı, başka yere aktarmayı sağlayan kurum olarak anlatılır ve romanda da para korumanın bir yöntemi olarak tercih edilir. Yazıcıoğlu, dükkanına hırsız girdikten sonra varlığını koruyabilmek için tüm değerli şeylerini satarak nakde çevirmiş ve bu nakdi Viyana bankalarından birine yatırmıştır. Yazıcıoğlu parasını Sulhi'den kurtarmayı başarsa da banka bir zaman sonra iflas etmiş ve alacaklılara ancak yüzde yedi oranında ödeme yapabileceğini bildirmiştir. Yazıcıoğlu korumak istediği son varlığını da banka yoluyla kaybetmiştir.

Romanın özellikle on birinci bölümü para kazanmak ve korumak etrafında oluşan yeni kurumların arka arkaya tanıtıldığı bölümdür. Sigorta ve banka gibi "para"nın etrafında üretilen bir başka uygulama olarak da "vergi"den bahsedilir. Yeni bir uygulama olmamasına karşın iltizam işlerinden para kazanmanın revaçta olduğu anlatılır. Yazıcıoğlu zararlarını hızlıca kapatabilmek için devlet adına toplayacağı verginin yarısını alarak kısa zamanda büyük paralar kazanabileceğini düşünür ve ortaklarıyla iltizam işine girer: "Hâsılat-ı vakıadan hazineye teslim olunacak miktarı badet-teslim ne miktar safi kâr kalırsa bu kârın nısfı defaten Hacı İsmail Ağa'ya gelerek nısf-ı diğeri ortaklarına kalacaktır" (Ahmet Midhat Efendi, 2023, s. 183). Yazıcıoğlu büyük kazançlar umduğu iltizam şirketinden de yine Sulhi'nin işlere karışmasıyla zararlar çıkar.

Ahmet Midhat Efendi'nin tanıtmaya çalıştığı bu iktisadi uygulamalar ve sunduğu imkânlar olumsuz kahramanların elinde fayda sağlamaz. Bu kahramanlar parayı akılsızca kullanmış ve bu uygulamalardan yararlanamamıştır. Öte yandan bu uygulamaları yürüten şirketlerin yabancı oluşu da dikkat çeker. Ahmet Midhat Efendi yazılarında özellikle ticaretteki gayrimüslim ve yabancı ağırlığına dikkat çekerek Müslüman Osmanlı'nın da bu alanlara meyletmesi gerektiğini sıkça dillendirir. Yazar bir kavram olarak sigorta, banka, vergi hususunu paranın ürettiği iktisadi kavramlar olarak kurguya getirerek basit düzeyde de olsa eğitici bir işlev yaratır. Öyle ki roman yer yer bunların tanıtımı için yazılmış gibidir. Yazar romanda iktisadi bilincin bir parçası olarak ticaret, tüketim, tasarruf gibi hususlar üzerinden de eğitici fikirler üretir ancak bunları daha çok insan

**Ekonomik Gerilemeye Edebiyattan Bir Cevap:
Ahmet Midhat Efendi'nin Para Romanı ve Yeni İktisadi Kimliğin İnşası**

ilişkileri ve ahlak mevzuu ile ilişkilendirerek yaratır. Bu hususlar söz konusu ilişkiler çerçevesinde ele alınacak sonraki başlıklarda irdelenecektir.

2.2. İktisadi Düşüncenin Yönü: Ahlak

Ahmet Midhat Efendi yeni bir iktisat anlayışına dair kavram ve tutumların Osmanlı'nın modernleşmesine ve iktisadi buhranını aşmasına yardımcı olup olmayacağını sorgular. Onun iktisadi bilincinin ve eğitim vasıtasıyla sunduğu çözümün yönü, toplum ve onu biçimlendiren ahlaktır. Yazar iktisadi meseleleri okuyucunun dünyasından verilmiş basit örneklerle anlatır. O, insan eylemlerine yaslanan iktisadi meselelerin, toplumsal olana karşı "suçlu" ilan ettiği fikir, tutum ve tipleri yargılayarak toplum dışı saymakla daha hızlı ve etkili çözüleceğini düşünmektedir. *Para* romanında da bu anlayışını iktisadi meselenin çözümü için kullanır.

Para romanında ahlaki mesele, yazarın olumlu ve olumsuz kahramanlarının donatıldıkları katı ve karşıt özelliklerinin karşılaşması ile serilir. Bu iki kahramanın "para"yı madde ve değer olarak görüşleri, elde etme ve koruma biçimlerinin ardında Osmanlı toplumunun İslam ile de harmanlanmış geleneksel ahlak anlayışı ile bunun çözülüşü karşılaşır. Ahmet Midhat Efendi para etrafında geleneksel ahlakın dışladığı hususları okuyucunun önüne getirirken bir yandan da yeni ve Batılı iktisadi fikirleri topluma aşılamanın yollarını arar. Tanpınar (2006), yazarın müspet ilimle imanı, hürriyet aşkıyla Abdülhamid istibdadını birleştirerek daima yalnız kendi yazısında uyusacak zıtların arasında yaşadığı yorumunu yapar (s. 404). *Para* romanında insanların sahip oldukları para ve buna bağlı eylemleri ahlaki bir tartışma açar. Anlatıcının gözünde bu eylemler karşılaştırılarak değerlendirilir ve sonucunda olumsuz davranışın ayıklanması ile bir öğüt çıkarılır. Romanın açılış cümleleri romana da başlık olarak seçilen "para" kavramının insan eylemlerini değiştirebilecek bir güç olarak vurgulanması üzerinedir:

"Serlevhamızı beğendiniz mi? Ne tatlı ne ehemmiyetli bir şey üzerine hikâyemiz esasını bina eylediğimizi gördünüz mü? Para bu! Parrrrrrra! Onu böyle telaffuz eylediği zaman pek çok paraperestlerin gözleri fal taşı gibi parlar. Lokma gibi kabarıp çeşm-hanelerden dışarı fırlar" (Ahmet Midhat Efendi, 2023, s. 105).

Bu girişin ardından Sulhi ve Vahdeti paranın madde mi, değer mi olduğunu tartışarak romana girer ve yazar bu fikirleri ahlaki bir meseleye doğru ilerletir. Para her iki kahraman için de önemlidir fakat iki kahraman bu önemin nedeni bakımından ayrışır ki bu ayrışma onların parayla daha sonra ilişkilennemelerini de farklılaştırır. Sulhi için para tüketime, rahat yaşama imkân vermesi ile çok önemlidir ancak asıl önemlisi paranın insana kazandıracağı itibardır. Anlatıcı bu fikre bağlı cümleleri Sulhi'yi nitelemek, onun paraya bakışını vurgulamak üzere roman sonuna kadar tekrar eder. Sulhi paranın her mutluluğa kapı aralayacağını düşünür; bu sebeple paranın bir meta ve bir amaç olarak yüceltilişi onun para ile ilişkisini biçimlendirir. Vahdeti paranın önemsiz olmadığını ve insanın mutluluğunun bir parçası olduğunu kabul eder. O, farklı olarak parayı mutluluğun yalnızca bir aracı olarak görür ve daha önemlisi parayı elde etmek için "hüner ve marifet iktisabına katlanmak lüzumu" vardır (Ahmet Midhat Efendi, 2023, s. 128). Sulhi Tıbbiye'den atıldığında tüccarlıkla daha fazla para kazanabileceğini düşünür ve bu sayede itibar göreceğini düşünür. Onun bu gibi fikirleriyle parayı yalnızca bir madde olarak gördüğü açıktır:

"Halamın saye-i servetinde geçinmek için ne tabipliğe ne hiçbir şeye ihtiyacım yoksa da bilfarz ben de zengin olmak istersem tarik-i ticarette süluk edebilirim ya. (...) Bir kolpo yapabilirsem tabiplerin bir sene zarfında kazanamayacakları parayı bir ciro ile kazanırım. Paraya bakmalı kuzum paraya! Para bir mikyas-ı umumidir. Bir adamı soracakları zaman tabip veya cerrah olduğunu sormazlar. Kaç liralık adam olduğunu sorarlar" (Ahmet Midhat Efendi, 2023, s. 118).

Sulhi'nin paranın itibar getireceğine dair düşünceleri benzer biçimde Yazıcıoğlu ve bir grup tüccarla bulunduğu sohbette şu boyuta ulaşır:

"Şimdi bu zamanın en büyük şan ve şerefi ise paradır! Elyevm para kazanan adam, vaktiyle hikmet söyleyen feylesoftan, esfar-ı cihangiraneye çıkan sahip kırıandan, kutb-ı zaman addolunacak erbab-ı ulûm ve fûnûndan ve sanayi-i nefisede en ileriye varan esatizeden, hâsılı herkesten, her şeyden galiptir. Bu devrin

en büyük kahramanları Rothschild'ler, Kamondo'lar ve bunlar gibi zenginlerin mecarii olan bankalardır" (Ahmet Midhat Efendi, 2023, s. 143).

Romanda Vahdeti'nin para karşısında olumlu tavrı yüceltilirse de bu fikirleri keskinleştiren Sulhi'nin fikirleri olur. Romanda yazarın bu tercihi sebebiyle Sulhi'nin başından geçenlere ve cümlelerine Vahdeti'den daha fazla yer verilir. Her ne kadar romanın öne çıkarmak istediği husus olmasa da Sulhi'de, Batı romanlarında o dönem için yoğunlukla eleştirilen kapital çağının ürettiği maddeci insan, derinliği olmadan da olsa örneklenir. Nitekim Sulhi'nin romandaki tüm serüveni parayı takip etmektir. Evliliğinden iş hayatına uğrunda koştığı para onu türlü düzenbazlığa yöneltir ve buradan itibaren onun şahsında ahlaki husus öne çıkmaya başlar. Çalışmadan kazanmak, çok kazanma hırsı, para kazanmak üzere haksız ve hileli yollara başvurma yazarın olumsuz bulduğu davranışlardır. Para, Sulhi'de ahlaki olumsuz etkilemiştir.

Para kazanma, paraya sahip olmak hususunda önerilen fikir paranın değer üretmesi gerektiğidir. Vahdeti parayı hayatında değer üretecek şekilde kullanabilmiştir. Doktor olarak inandığı hüner ve marifeti elde etmiş ve nihayetinde para kendisine gelmiştir. Vahdeti'de Sulhi'dekine benzer para hırsı görülmez, para kazanmak için hileye ihtiyaç duymaz ve çok çalışmasının sonucu olarak para ona gelir. Para emek ile birleştğinde ve tedbirli yaşamaya imkân verdiğinde değerlidir. Yazarın ideal bulduğu ve yaratmak istediği ahlaki anlayış budur. Tanpınar'ın (2006), yazarın bir başka kahramanı olan Râkım Efendi için kullandığı "kitaba uydurulmuş ahlak" (s. 412) yorumu burada Vahdeti için de yapılabilir.

Ahmet Midhat Efendi'nin iktisadi tutumla ilişkili bir ahlaki mesele olarak gördüğü diğer önemli konu "tüketim"dir. Yazar bu kavramı da modern iktisadın önemli bir başlığı olarak *Ekonomi Politik* te işlemiştir. Yaşamak için tüketmeye ihtiyaç vardır ancak yazar tüketimin üretime bağlı olduğunu, üretmeden tüketmenin mümkün olamayacağını belirtir (Ahmet Midhat Efendi, 2005, s. 83). Bu husus ahlaken de vurgulanır; tüketme hakkı üreticiliğe bağlı olmalı, tüketim iktisadi ilkelere uygun biçimde olmalı ve israftan kaçınılmalıdır. "Tüketimi ahlâk dışı bir kültürel suç sayma eğilimi" (Mardin, 1991, s. 48) Ahmet Midhat Efendi'nin ve döneminin eserlerinde sık rastlanır bir kavrama biçimidir. *Para* romanında tüketim bir ahlaki sorun olarak işlenir. Serveti tüketen şey israftır. Sulhi bir mirasyedi olarak müsriftir. Bayağı zevkleri olmasa da Beyoğlu'na gidip eğlenmeyi sever, sandal seyirlerine çıkar, ince zevklerine para harcamaktan da çekinmez. Parasını bu uğurda tüketen Sulhi, Şerife ile evlenirken de gösterişli bir düğün yapar. Bu düğünde ettiği masrafla daha o zamandan servetinin yarısını eritir.

"Vakia Sulhi iç güveyisi girdiğinden güya hiçbir masrafa duçar edilmiyorduysa da ayda iki yüz yirmi lira varidatı olan bir damadın hiçbir şey yapmadığı hâlde bir iki bin liracık olsun sarf edivermesi iddia eylediği servetle ancak mütenasip düşeceğinden (...) halasının kendisine terk eylediği servetin esham kısmını tamamıyla elden çıkarmaya mecbur olmuştu" (Ahmet Midhat Efendi, 2023, s. 151).

Kılınçoğlu (2005), Ahmet Midhat Efendi'nin fikirlerini Veblen'in gösterişçi tüketim kavramı etrafında irdelerken yazarın bu kavramla fikirlerinin benzeştiğini dile getirir. Ahmet Midhat Efendi de gösterişçi tüketimi üst sınıf üzerinden örnekler; tüketimi servet etrafında ele alır ve onun kahramanları emek sarfettikleri üretici işlerle değil tüketme ile var olmayı önemser (Kılınçoğlu, 2005, ss. 197-198). Tüm bu hususlar üretmeden tüketen ve bununla övünen, mutlu olan Sulhi'yi de özetleyen özelliklerdir. Yazarın buna benzer kahramanları ele alışı ve bunun döneminde popüler oluşu Osmanlı modernleşmesinin yarattığı yalnızca tüketime ve eğlenceye düşen üst sınıf seçkine yöneltilen bakış ve tepkidir. Mardin (1991), bu yeni Batı tipi tüketim tarzının gelenekten yana tavır alanlarca yabancı ve yıkıcı bulunduğunu vurgular ve gösterişçi tüketimi kendi toplumunun ekonomik tabanını inkâr etmek ve toplumundan kaçış belirtisi olarak değerlendirir (s. 66). Ahmet Midhat Efendi toplumsal bağ koparacak kişiyi-eylemi yargılar ve olumsuz bularak ortadan kaldırır.

Ahmet Midhat Efendi'nin önerisi çalışkanlık ve bunun sonucu kazanılacak para etrafında gösterişsiz bir yaşam sürmektir. Bu öneri için de Vahdeti'nin sürdüğü hayat biçimi örnek olarak

Ekonomik Gerilemeye Edebiyattan Bir Cevap: Ahmet Midhat Efendi'nin Para Romanı ve Yeni İktisadi Kimliğin İnşası

sunulur. Ahmet Midhat Efendi bu ikili örnekte kendisi gibi orta sınıftan Vahdeti'nin kişiliğini öne çıkarır. Üreten, ihtiyaç doğrultusunda tüketen, gösterişten uzak ve iktisadi bakımdan tedbirli olmayı önemseyen kahraman ona göre arzularan kahramandır ve Vahdeti bu arzuların tamamını bünyesinde toplar. Yazar ahlaki değerlerin Osmanlı'yı yarattığı ve koruduğu görüşündedir ve bu sebeple Gülali'ye (2016) göre o, homo economicus yerine Homo Ottomanicus'a inanır (s. 40). Yazar Vahdeti ve Sulhi üzerinden getirdiği ikili ahlak karşılaştırması sonucu bu kimliğe kimi dahil etmek istediğini açıkça iletir:

“Kalan ibreti tutacak olursak bizzat kendimiz faydasını göremeyecek bile olsak evladımızı müstefit edebiliriz. Çünkü evladımıza Sulhi'nin halası veyahut Hacı İsmail Ağa'nın babası gibi servet-i azime terkine çalışacağımıza Doktor Vahdeti'nin terbiye ve tahsili gibi bir fazilet, bir kudret kazandırmaya çalışırız” (Ahmet Midhat Efendi, 2023, ss. 192-193).

Romanın bu kıssadan hisse niteliğindeki son cümlelerinde Ahmet Midhat Efendi'nin Osmanlı toplumuna ilişkin ideali iktisadi meseleler cephesinden bir kez daha ortaya koyulur.

2.3. Ekonomik İnsan (Homo Economicus) ve Yeni Osmanlı

İktisadi bilinci teknik bilgiler kazandırmanın yanı sıra bir kültür olarak gören Ahmet Midhat Efendi'nin amacı bu bilinci kazandırarak ideal Osmanlı kimliğini yeniden yaratmaktır. Yeni bir toplum yaratma ideali peşinde dersler, tezler ve ahlaki öğütlerle örülü çoğu romanına bu bakımdan devrinin ütopyaları olarak bakılabilir. Yazarın *Dağarcık* dergisinin ikinci sayısında kaleme aldığı ve iktisadi fikirleri bakımından öncü sayılabilecek metinlerinden “Te’âvün ve Tenâsur”⁵ başlıklı yazısında daha sonra romanlarına da öncülük eden cemiyetçi fikirlerinin temelleri yer alır. Bireyin cemiyeti taşıyacağı, onun sorumluluklarını üstlenerek edeceği hizmet ile kendisinin de yükseleceği ve bunun da yolunun topyekûn iktisadi çözümlerle gerçekleşebileceği fikri buradan başlayarak birçok romanını etkiler. *Para* romanında da cemiyetin ideallerini taşıyan bireyin kimliği öne çıkmaktadır. Doktor Vahdeti çeşitli cepheleriyle bu kimliği donanan kahramandır.

Sulhi'nin iktisadi bakımdan sıralanan başarısızlıklarının ardında idealize edilen yeni Osmanlı kimliğinden ayıklanmak istenen davranışlar vardır. Ahmet Midhat Efendi'nin yaratmak istediği bu kimlik Müslüman-Türk ve orta sınıf aidiyeti üzerinedir. Yazarın özellikle *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* üzerinden çok kez vurgulanan Tanzimat'ın yarattığı; üretmeyen, toplumunun alt sınıfları ile irtibatı bulunmayan, özellikle bürokrasi yoluyla zenginleşen kesimi hedefine aldığı ve bunu tasfiye etmek istediği görülmektedir. Tanzimat'ın bürokrasi tarafından korunan, modernleşmenin dizginlerini ele almış, müsrif ve kendi toplumuna yabancılaşmış nesli Ahmet Midhat Efendi'nin, değerlerini reddettiği ve eleştirdiği bir nesildi. Kendisini tüketim ve bürokratik ayrıcalıkla ifade eden bu nesil özellikle 1870 sonrası şehir hayatının yarattığı iktisadi ve kültürel gelişmeler (kapitalizm, girişimcilik, çalışma kültüründeki değişiklik vb.) ve onun imkanlarını paylaşmaya başlayan orta ve alt sınıflar karşısında gücünü kaybetti (Mardin, 1991, ss. 37-57). Bu sebeple hızla eleştiri nesnesine dönüşen bu neslin karşısına Batılı burjuvazinin de temeli olan orta sınıfı yerleştirme arzusu⁶ doğdu. Bunun en önemli sözcüsü de Ahmet Midhat Efendi oldu. Osmanlı tarzı sentez bir burjuvanın peşinde olan Ahmet Midhat Efendi için bu yeni kimliğin temelinde iktisadi bilinç vardı ve parayı elde etme ve harcama biçimleri bakımından bu kimliğin özelliklerini eserlerinde ideal kahramanları aracılığıyla inşa etti.

Ekonomik etkinliği üzerinden tanımlanan insan (homo economicus) için para kazanmak ve bu uğurda katı biçimde akılcı davranmak önemlidir. *Para* romanında da bu husus romanın üzerine

⁵ *Dağarcık* dergisinin çeviri yazısı ve detaylı tahlili için, Sarıdoğan, K. (2014). *Dağarcık dergisinin çeviri yazısı, sistematik indeksi ve tahlili 1.cilt* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi. Bu bölümde kullanılan “Te’âvün ve Tenâsur” başlıklı yazı için de bu çalışmaya başvurulmuştur.

⁶ Batılı kapitalizmi ekonomik ve kültürel bakımdan tam manasıyla yaşayamamış Osmanlı Devleti için burjuva önceki devirlerden kalan sosyal yapılar ve değerlerle devam etti ve bu sınıfı Osmanlı'ya özgü bir biçimde zanaatkar-tüccar gibi küçük gruplar devraldı (Mardin, 1991, ss. 69-70).

kurulduğu meseledir. Vahdeti ve Sulhi okul sonrası nasıl para kazanacağını tartışır. Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarının olumlu kahramanları para kazanma umuduyla hareket eder ve sonunda bunu başarırlar. Yazarın iktisadi fikirlerini harfiyen uygulayan ideal kahramanları "homo-economicus'un kurgusal izdüşümleridir" (Özkan, 2019, s. 11). Sulhi de Vahdeti de para kazanmanın peşindedir. Sulhi, Ahmet Midhat Efendi'nin yazılarında öne çıkardığı ticarete, Vahdeti ise yazarın olumlu bulmadığı memuriyette devam eder. Buna karşın para kazanmaya karşı bakışlarında ve anlatıcının gözünde ayrışır. Sulhi'nin amacı emeksiz, hızlı ve çok para sahibi olmaktır ve bu bakımdan yazarın eleştirdiği Tanzimat neslinin uzantısıdır. Karşısında yer alan Vahdeti memuriyet ile geçimini kazanan ama iyi bir doktor olabildiği için ek işleriyle de para kazanmayı başaran ideal kahramandır. Bunun özünde yazarın bu kimliğe atfettiği ve yücelttiği çalışma fikri vardır. Para kazanma ve çalışma fikri, birlikte yeni Osmanlı'yı yaratacaktır.

"Vahdeti Efendi İstanbul'a gelir gelmez eski müşterilerinin kâffesini tekrar ele geçirdikten maada yeniden daha birtakım müşteriler bulmuştu. (...) Eğer bugünlerde eski arkadaşı Sulhi Efendi ile bir mülakat ve müinazarası vukua gelseydi, Vahdeti Efendi miralay maaş ve tayınıyla beraber viziteler hasılatından şehri varidatı yüz lirayı tecavüz eylediğini mükemmel bir defter kuyuduyla bil-ispat dünyada her saadet para ile husule gelecekse işte paranın elde bulunduğunu (...) meydana koyardı" (Ahmet Midhat Efendi, 2023, ss. 185-186).

Vahdeti'nin çalışkanlığı para kazanmanın ön koşulu olarak bir fikir olarak sunulsa da yazar bu fikri Sulhi'yi öne çıkararak aktarmayı tercih eder. Sulhi tembel, kısa yoldan ve hileyle kazanır ve bu ideal kimlik tanımının dışındadır. Çalışma fikrini idealinin bir parçası olarak zikreden Ahmet Midhat Efendi'nin toplumun çalışmaya karşı bakış açısını eleştirdiği şu cümleler bu açıdan dikkate değerdir: "Yapmak, satmak, kazanmak cihetinde Avrupalılara benzemeyi müşkül görerek fakat yapılmış, almak ve kullanmak ve safasını sürmek cihetinde Avrupalıları da geçmeye çalışıyoruz. Avrupalılar kendileri dahi çalışmak için yaşamak ile yaşamak için çalışmak arasını bulmaya gayret ettikleri hâlde biz çalışmak cihetine o kadar yanaşmak istemeyerek yalnız yaşamak cihetine sarılmak azimlerini gösteriyoruz" (Ahmet Midhat Efendi, 2013, ss. 18-19). Çalışmadan para kazanan Sulhi ve Yazıcıoğlu romanın sonunda mallarını kaybetmekle cezalandırılır ve ideal kimlikten de dışlanır.

Ticaret ve şahsi teşebbüs Ahmet Midhat Efendi'nin iktisadi ideallerinden biridir. Yazarın bilhassa *Menfa* adlı eserinde kendi matbaasını kurarken girişimci kimliğini öne çıkararak bunu bir öneri olarak sunduğu görülür. O memuriyet yerine şahsi teşebbüsün hem daha fazla para kazandıracağını hem de devlete daha fazla fayda sağlayacağını düşünür. Üretken burjuva sınıfı olarak tahayyül ettiği yeni Osmanlı kimliğinde ticaret ve girişimin yer almasını ister ve romanlarında bunu uygular. Ahmet Midhat Efendi'nin Batılı örneklerinden alınan ekonomik insana (homo economicus) dair en somut arzusu budur. *Para* romanında girişim ve ticaret övülürse de olumlu kahraman Vahdeti tarafından örneklenemez. Sulhi ve Yazıcıoğlu ticaret yapsa da yaptıkları, hileli yollarla parayı çoğaltmaktır. Sulhi, hilelerle Yazıcıoğlu'ndan para kaçırrı, Yazıcıoğlu ise tefecilik yapar, üretken olmayan üst sınıfları temsil eden mültezimlik (Evin, 2004, s. 147) işini yürütür. Bunlar yazarın idealleştirdiği ticaret ya da kazanç yolu değildir. Ahmet Midhat Efendi'ye göre "kapitalist, kişisel kazanç elde etme hırsından ziyade, bütün toplum adına zenginlik üretmek gibi asil bir dürtüyle hareket eden"dir (Evin, 2004, s. 146). Yazıcıoğlu gibi kişiler çalışmadan servet edindikleri için onun gözünde çalışkan ve girişimci kapitalistten ayrılmaktadır.

Sulhi'nin sandal merakının anlatıldığı bölümde yazarın ticarete ilişkin olay örgüsünde işlev kazandıramadığı dikkat çekici bir bölüm vardır. Bu sandal gezileri ve deniz merakının kişilerde gemi ticaretine ilgi uyandıracağı anlatılır.

"Bir halk nezdinde deniz merakı böylece kibarzadeganın uzunca seyahat-i bahriye icra etmeleri derecesine varırsa o halkın gemicilikte terakkisine bu merakın pek büyük yardımı olur. Gemicilik ise terakkiyat-ı maddiye ve maneviye en geniş şehrahdır. Sanayice, ticaretçe, hatta politikaca terakkiyat-ı matlube her şeyden ziyade gemicilik yüzünden husule gelmiş bulunduğu gibi gûnagûn ilimlerin terakkiyatına da seyahat-i bahriye her şeyden ziyade hizmet eylemiştir" (Ahmet Midhat Efendi, 2023, s. 126).

Ekonomik Gerilemeye Edebiyattan Bir Cevap: Ahmet Midhat Efendi'nin Para Romanı ve Yeni İktisadi Kimliğin İnşası

Para kazanmanın önemi, bunun için yüceltilen çalışma fikri, girişimcilik ve modern çağın ticaret anlayışı yazarın, burjuvanın ekonomik değerlerinden bu yeni Osmanlı kimliğine eklemeyi istediği değerler olarak *Para* romanını da biçimlendirmiştir. Râkım Efendi ve türevi sayılacak Vahdeti gibi ekonomik insan idealini yansıtan bu romanlar Ahmet Midhat Efendi'nin merkantil toplum yaratma idealini yansıtır ve o, bu örnekler vasıtasıyla dönemin durgun ekonomisine dinamizm getirerek toplumsal hareketlenmenin ve ilerlemenin yolunu açmayı amaçlar (Evin, 2004, s. 115).

Vahdeti ve Sulhi okuldayken paralarını ortak harcayan ve birinin parasını herkesin parası olarak gören arkadaşlardır. Yolları ayrıldıktan sonra da Vahdeti, Sulhi'ye yardım etmek istemiştir. Vahdeti bozulan iktisadi durumunu düzeltmesi ve ticarete atılarak para kazanması için Sulhi'ye sermaye tedarik etmek ister. Ahmet Midhat Efendi Osmanlı'nın iktisadi buhranına çözüm ararken yine Osmanlı'nın esnaf kültüründen aldığı dayanışmayı da öne çıkarır. Bireyi, topluluğunu değiştirecek ve sırtlanacak bir güç olarak gördüğünden dayanışma, bu yeni Osmanlı kimliğine hatırlanması gereken bir özellik olarak eklenir. Merkantilizm'i iktisadi bir çözüm olacak şekilde dayanışmacılığa (tesanütçülüğe) bağlayan Ahmet Midhat Efendi, "çalışkan, tasarrufa riayetkâr, kurallara boyun eğen, disipline olmuş, hesabını iyi bilen, kanaatkâr ve nihayet tesanütçülüğü benimsemiş bir tipoloji üzerindeydi" (Sayar, 2021, s. 374). Yazar bu bakımdan iktisadi meseleleri salt Batı'dan gelen kavram dizisi ile açıklamaz, bu kavramların içini Osmanlı'nın iktisadi, ahlaki değerleri ile sentezler. Onun düşüncesinde para kazanmaya olan düşkünlük, çalışkanlık ve ticaret ile uğraşmak yalnızca Batılı kapitalist bir ideali doğrudan almak anlamına gelmiyor, buna eklenen Osmanlı kültürü ve İslam'a yaslanan dayanışma, tasarruf gibi değerlerle ahlaki boyutu da açılmış bir ekonomik insan (homo economicus) kurgulanmış oluyordu. Yazar bu bakımdan daha önce zikredildiği üzere "homo economicus" tansa koşulları Osmanlı kültürü ile biçimlenmiş yeni bir ekonomik insanın, yeni bir Osmanlı kimliğinin, özetle "Homo Ottomanicus"un peşindedir (Gülali, 2016, s. 40).

SONUÇ

Para romanı, 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin iktisadi buhranına Osmanlı aydınının edebiyat üzerinden ürettiği bir çözüm olarak okunabilecek önemli bir metindir. Ahmet Midhat Efendi yeni çağın bilimi olarak gördüğü ekonomi politik sahasının kavram ve meselelerini Osmanlı toplumu örneği ile okuyucuya aktarmayı amaçlamıştır. Roman birbirinin zıttı ikili değerlere sahip Sulhi ve Vahdeti'nin paraya bakış açıları üzerine açtığı iktisadi meseleleri teknik ya da politik olmaktan çok kültürel zeminde tartışır. İktisadi kavramlar, Osmanlı insanı ve Osmanlı'nın sosyal meseleleri ile ilişkilendiğinde roman ahlaki bir boyut kazanır. Yazar iktisadi meseleleri toplumsal ve ahlaki köklerine inerek bunları gidermeyi ve buradan özellikle iktisadi bakımdan bilinçlenmiş yeni bir Osmanlı kimliği yaratmaya çalışır. Bu sebeple roman, iktisat ile ilişkilenme biçimi doğrultusunda eğitim, ahlak, kimlik hatları üzerinden incelenmiştir.

Romanın iktisadi eğitim aracı olarak biçimlenmesini inceleyen başlıkta; romanın Osmanlı toplumuna yeni olan, sermaye, ticaret, girişim, banka, sigorta, vergi, tasarruf gibi kavramları tanıtışı ve uygulayışı ele alınmıştır. Sermaye oluşturma romanın özellikle öne çıkardığı bir husustur. Mirasyedi Sulhi'nin servetini sermayeye dönüştüremeden kaybetmesinin karşısında akıl ve çalışma ile yoktan sermaye yaratabilen Vahdeti bir ders olarak sunulur. Bu başlık çerçevesinde romanda ele alınan iktisadi kavramlar kurgu yoluyla basitçe aktarılmış, roman bu yönüyle etkili bir eğitici işlev üstlenmiştir. İncelemenin ikinci bölümünde romanın iktisat ve ahlak ilişkisi etrafında "para"ya karşı bakışı ele alınmıştır. Yazarın ikili kahramanı Sulhi ve Vahdeti arasında çeşitlendirdiği bakış, paranın yalnızca tüketilecek bir madde mi, yoksa üzerinden değer üretilecek bir şey mi olduğunu tartışır. Parayı madde olarak gören Sulhi tüketime sürüklenirken onu değer olarak gören Vahdeti para üzerinden refah dolu bir yaşam üretir. Parayı yalnızca bir madde ve tüketim aracı olarak görmek o günün Osmanlı toplumunda yazarın gözünden ahlaki bir sorun olarak işaret edilmiştir. İncelemenin son bölümünde yazarın bu kimliği nasıl yarattığı ve bu kimliğe hangi değerleri eklediği tartışılmıştır. Ahmet Midhat Efendi, Batılı kapitalizme de yaslanan ekonomik insana dair; çalışkanlık, para

kazanma ve girişimcilik gibi hususları yeni Osmanlı kimliğine eklemek ister. Bunun yanında kaynağını Osmanlı kültüründen alan ve hatırlatılması gereken dayanışma kültürü, cemaatinin bir parçası olan ve iktisadi faaliyetleri ile (tasarruf, ticaret, üretkenlik vb.) ona hizmet eden birey fikrini özellikle Vahdeti'ye yüklediği özelliklerle bu kimlikte yeniden ele alır. Ahmet Midhat Efendi'nin bu fikirler üzerinden orta sınıf ahlak ve pratiklerine yaslanan yeni bir toplum yaratmak ideali olduğu açıktır.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Para* adlı eseri II. Abdülhamid Dönemi'nin iktisadi düşüncesi ile yazarın Batılı değerler üzerine biçimlenmiş ekonomi bilimine ilişkin kavram ve uygulamaları bir araya getirdiği bir romandır. Roman tanıttığı ve kurgunun imkânlarına yaslanarak örneklediği iktisadi kavramlar, önerdiği iktisadi eylemler ve buna yaslanan bireysel-toplumsal ahlaki öğretilerle bir tür "iktisat rehberi" niteliği taşır. *Para* romanı Osmanlı'nın iktisadi buhranına yenilenmiş bir ekonomik insan önerisi ile çözüm üretmeyi denemiştir.

Extended Summary

This study examines *Para*, a novel by Ahmet Midhat Efendi, as a literary response to the Ottoman Empire's economic decline in the late 19th century and as an instrument for constructing a new economic identity grounded in ethical values. The novel is positioned not only as a literary artifact but as a pedagogical and ideological tool that contributes to the formation of a new economic consciousness. Set against the backdrop of the Ottoman Empire's economic decline and the challenges posed by modernization, *Para* addresses economic concepts such as capital, banking, and consumption, and reflects on the cultural and moral foundations of economic behavior.

Ahmet Midhat Efendi was one of the most influential intellectuals of the Hamidian era and played a pivotal role in shaping public opinion through his writings. His approach to economics was rooted in a cultural and moral framework rather than a technical or purely scientific one. Through both non-fictional texts like *Ekonomi Politik* and fictional works such as *Para*, Midhat aimed to instill economic awareness in his readers. He promoted values such as productivity, thrift, honesty, and social responsibility as the foundation of both personal success and national development. His literary engagement with economics demonstrates how modern economic thinking was introduced and domesticated within Ottoman intellectual and cultural life.

The intersection of literature and economics is central to understanding *Para*. As Western economic institutions and capitalist practices began influencing the Ottoman Empire, literature became a space to reflect on, question, and translate these changes. Midhat's use of fiction as a medium for economic instruction reveals his commitment to educating the Ottoman public about the implications of modern economic life. The novel illustrates how literary texts can function as simulations of economic reality and vehicles for socio-cultural reform. In this sense, *Para* exemplifies how early Ottoman novels engaged with the shifting dynamics of modernization by foregrounding economic discourse.

The novel *Para* is structured around two opposing characters, Sulhi and Vahdeti, who reflect divergent economic and moral paths. Through the lives of two central characters, Sulhi and Vahdeti, Midhat explores the contrast between irresponsible consumption and ethical financial conduct. Sulhi represents the decaying elite, consumed by status-seeking and extravagance, while Vahdeti embodies the ideal citizen: industrious, moral, and economically rational. The novel teaches the reader about the importance of turning wealth into capital, practicing saving and investment, and understanding institutions like insurance and banking. Economic knowledge is not presented abstractly but embedded within daily life and moral choices, offering readers a culturally familiar context to grasp new economic principles.

Midhat positions morality at the center of economic activity. The narrative demonstrates how wealth divorced from ethical conduct leads to ruin, while moral discipline ensures long-term stability and prosperity. Sulhi's downfall is portrayed as a consequence of his desire to gain wealth

**Ekonomik Gerilemeye Edebiyattan Bir Cevap:
Ahmet Midhat Efendi'nin Para Romanı ve Yeni İktisadi Kimliğin İnşası**

through deceit, laziness, and excessive consumption. In contrast, Vahdeti's success is attributed to hard work, honesty, and modesty. Midhat thus presents a value-based economic model grounded in Islamic ethics and Ottoman traditions. This moral-economic vision critiques Western capitalist individualism and emphasizes community responsibility and spiritual integrity. In doing so, Midhat proposes an alternative to the Western figure of Homo Economicus, suggesting instead a culturally embedded and morally conscious economic subject.

Through its plot and characters, *Para* offers a blueprint for constructing a new Ottoman identity aligned with the realities of economic modernity but rooted in cultural continuity. This identity is exemplified in the figure of Vahdeti, who combines technical competence, economic rationality, and moral strength. Rather than advocating for the full adoption of Western capitalism, Midhat promotes a localized, culturally appropriate form of modernization. His ideal Ottoman subject—Homo Ottomanicus—is one who fulfills economic duties not for individual gain alone but for the collective benefit of society. The novel's conclusion emphasizes education, ethical upbringing, and personal virtue as more valuable legacies than mere inherited wealth.

Ahmet Midhat Efendi's *Para* is a foundational text in the Ottoman intellectual and literary engagement with economic modernity. It brings together literature, economics, morality, and pedagogy to offer a culturally grounded response to the socio-economic crises of its time. By embedding economic concepts within narrative fiction, Midhat makes abstract ideas accessible and demonstrates how individual behavior impacts broader societal outcomes. The novel's fusion of didactic purpose with literary form reflects the Ottoman intelligentsia's efforts to reconcile tradition with the demands of modernity. Ultimately, *Para* stands as a unique example of how fiction can serve as a transformative tool in the shaping of economic thought and national identity in the late Ottoman world.

KAYNAKÇA

- Ahmet Midhat Efendi (1988). *Menfa* (İ. C. Kut, Haz.). Tarih ve Toplum Kitaplığı.
- Ahmed Midhat Efendi (2005). *İktisat metinleri* (E. Erbay ve A. Utku, Haz.). Çizgi Kitabevi.
- Ahmet Mithat Efendi (2013). *Peder olmak sanatı* (G. Akyol, Haz.). Dergâh Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi (2017). *Müşahedat* (F. Gökçek, Haz.). Dergâh Yayınları.
- Ahmet Midhat Efendi (2023). *Para* (F. Altuğ, Haz.). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Altınbaş, M. (2019). 19. yüzyıl Osmanlı hukukunda sigorta sözleşmelerine ilişkin yapılan düzenlemeler. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 27-43.
- Altuğ, F. (2023). Sunuş. Ahmet Midhat Efendi, *Para* içinde (F. Altuğ, Haz., ss. 7-10). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Arslan, M. (2014). İktisat ve edebiyat ilişkisi, zihinselmekansız hikâye anlatımı ve düşündürdükleri: Görelizaman hikâye anlatımı ve geçmişgelecek. D. G. Aydın ve Ç. Akdere (Ed.), *Edebiyattaki iktisat içinde* (ss. 235-250). İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (1964). *The development of secularism in Turkey*. London: Hurst & Company.
- Çakmak, Y. (1995). *Tanzimat sonrası iktisadi düşüncede Ahmet Mithat Efendi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Ekinci, Z. (2023). Ahmet Mithat Efendi'nin "Müşahedat"ında iktisadî ilişkiler ve girişimci ruh. *International Journal of Filologia*, 6(10), 36-45. <https://doi.org/10.51540/ijof.1351578>

- Evin, A. Ö. (2004). *Türk romanının kökenleri ve gelişimi* O. Akınhay (Çev.). Agora Kitaplığı. (Orijinal Eserin Yayın Yılı 1983).
- Febvre, L. (1995). *Uygarlık, kapitalizm ve kapitalistler* M. A. Kılıçbay (Çev.). İmge Yayınları. (Orijinal Eserin Yayın Yılı 1962).
- Hafez, M. (2023). *Osmanlı'da tembelliğin icadı* D. Elhüseyni (Çev.). Fol Kitap. (Orijinal Eserin Yayın Yılı 2021).
- Gülali, E. B. (2016). *Ahmed Midhat'ın romanları üzerinden geç dönem Osmanlı sosyo-ekonomik hayatına dair bir değerlendirme* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Kılıç, M. E. ve Coşkun, M. F. (2021). Ortodoks iktisada alternatif bir yaklaşım: Edebi metinlerin iktisadi analizlerde kaynak olarak kullanılması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21(1), 76-87. <https://doi.org/10.30976/susead.794594>
- Kılınçoğlu, D. T. (2005). Protestan ahlak, gösterişli tüketim ve 19. yüzyıl Osmanlı iktisat düşüncesi: Ahmet Mithat Efendi. F. Ercan ve Y. Akkaya (Ed.), *Kapitalizm ve Türkiye* içinde (ss. 183-208). Dipnot Yayınları.
- Kılınçoğlu, D. T. (2007). Veblen, Weber ve Ahmet Midhat'ın kahramanları. E. Özveren (Ed.), *Kurumsal iktisat* içinde (ss. 441-472). İmge Yayınları.
- Kılınçoğlu, D. T. (2017). İktisadi düşünce tarihi kaynağı olarak edebiyat: Geç Osmanlı imparatorluğu'ndan üç örnek. Ç. Boz, K. Ögüt, A. D. Bozkurt (Ed.), *İktisat ve diğer bilimler* içinde (ss. 231-266). İletişim Yayınları.
- Kılınçoğlu, D. T. (2020). Changing reality through fiction: A cognitive approach to late Ottoman literature. *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 7(1), 205-226. <https://doi.org/10.2979/jotturstuass.7.1.29>
- Mardin, Ş. (1985). Tanzimat'tan cumhuriyet'e iktisadi düşüncenin gelişmesi (1838-1918). *Tanzimattan cumhuriyete Türkiye ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, ss. 618-634). İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk modernleşmesi* (M. Türköne ve T. Önder, Der.). İletişim Yayınları.
- Okay, O. (2000). *Sanat ve edebiyat yazıları*. Dergâh Yayınları.
- Özkan, A. F. (2019). Ahmet Mithat ve burjuva umutlar. *Monograf*, 12, 11-42.
- Sarfati, M. ve Atamtürk, B. (2015). *İktisat sadece iktisat değildir*. Efil Yayıncılık.
- Sarıdoğan, K. (2014). *Dağarcık dergisinin çeviri yazısı, sistematik indeksi ve tahlili* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Sayar, A. G. (2021). *Osmanlı iktisat düşüncesinin çağdaşlaşması*. Ötüken Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2006). *XIX. asır Türk edebiyatı tarihi* (A. Uçman, Haz.).Yapı Kredi Yayınları.
- Watts, M. (2004). Economic insights from and about literature, drama, and literary criticism. *Purdue CIBER Working Paper*, 33, 1-12.
- Yazgıç, K. (2020). *Oğlunun kaleminden Ahmet Midhat Efendi ve dönemi* (E. Gökşen, Haz.). Vakıfbank Kültür Yayınları.

Ekonomik Gerilemeye Edebiyattan Bir Cevap:
Ahmet Midhat Efendi'nin Para Romanı ve Yeni İktisadi Kimliğin İnşası

 SUITDER SÜİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Sakarya University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>